

ความสัมพันธ์ของจิตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐาน

Relationship between Carita and the Principles of Meditation Practice

พระครูพิศาลโชติวัฒน์ (วิฑูรย์ โชติปัญญา)¹ วัธนะ กัลยาณพัฒน์กุล² และสามารถ สุขุปรากร³
Phrakhruphisanchotiwat (Withoon Chotipanyo), Watthana Kanlayapatthanakul and
Samart Sukhuprakarn

Received: July 09, 2022

Revised: August 19, 2022

Accepted: August 25, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความสัมพันธ์ของจิต 6 กับการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน 2) ศึกษาความสัมพันธ์ของจิต 2 กับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และ 3) ศึกษาความสัมพันธ์ของจิตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐาน ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค คัมภีร์เนตติปกรณ์ ข้อมูลชั้นทุติยภูมิจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัย ผลการวิจัย พบว่า 1) ความสัมพันธ์ของจิต 6 กับการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ดังนี้ ผู้มีราคะจิตให้ปฏิบัติกัมมัฏฐานได้แก่ อสุภ 10 กายกคตาสติ ผู้มีโทสะจิตให้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน 8 อย่าง คือ พรหมวิหาร 4 และวันณกสิณ 4 ผู้มีโมหะจิต และวิตกจิตให้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน คือ อานาปานสติ ผู้มีสัทธาจิต ให้ปฏิบัติกัมมัฏฐานในอนุสสติ 6 อย่างเบื้องต้น มีพุทธานุสสติ ฯลฯ และเทวตานุสสติ ผู้มีพุทธิจิต ให้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน คือ มรณานุสสติ อุปमानุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตววัตถาน ส่วน อรูป 4 ภูตกสิณ 4 อาโลกกสิณ และอากาศกสิณ นั้นเหมาะกับบุคคลทุกจิต 2) ความสัมพันธ์ของจิต 2 กับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สำหรับผู้มีตัณหาจิต มีปัญญาอ่อน และผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญาอ่อน ให้ปฏิบัติกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีตัณหาจิต มีปัญญากล้า และผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญากล้า ให้ปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีทิฐิจิต มีปัญญาอ่อน และผู้เป็นวิปัสสนายานิก มีปัญญาอ่อน ให้ปฏิบัติจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีทิฐิจิต มีปัญญากล้า และผู้เป็นวิปัสสนายานิก มีปัญญากล้า ให้ปฏิบัติธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน และ 3) ความสัมพันธ์ของจิตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐานนั้นกล่าวได้ว่า จิตเป็นองค์ประกอบที่

¹ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดลพบุรี; Office of Buddhism, Lopburi Province

²⁻³ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์; Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Sawan Campus

Corresponding author, e-mail: tmpukha22@gmail.com, Tel. 084-3388102

สำคัญของการปฏิบัติทั้งสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน จริต 6 สัมพันธ์กับสมถะเป็นหลัก ดังปรากฏการปฏิบัติอสุภกัมมัฏฐาน 10 หรือกายคตาสติ ย่อมระงับดับนิวรณ์ จิตเป็นสมาธิแน่นจนถึงฌาน แล้วใช้เป็นบาทฐานให้เกิดญาณปัญญาเห็นไตรลักษณ์จนบรรลุอรหัตผลได้ ส่วนจิริต 2 สัมพันธ์กับวิปัสสนาด้วยการปฏิบัติในสติปัฏฐาน 4 ทำเกิดนิพพิทาเปื้อนหาย คลายจากตัณหา เกิดญาณปัญญาพิจารณาเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดำเนินไปถึงนิพพานได้

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์, จิริต, กัมมัฏฐาน

Abstract

The objectives of this research article were 1) to study the relationship between Carita 6 and the tranquility meditation practice; 2) to study the relationship between Carita 2 and the insight meditation practice; and 3) to study the relationship between Carita and the meditation practice. This was a document research by studying primary data, namely Tipitaka, Commentary Visuddhimagga, Vimuttimagga, Nettipakarana. Secondary data was from documents, textbooks and research. The results of the research revealed that 1) the relationship between Carita 6 and the tranquility meditation practice was as follows: persons with Ragacarita should practice Asubha 10 and Kayagatasati; persons with Dosacarita should practice Kammatthana 8, namely Brahmavihara 4 and Vannakasina 4; persons with Mohacarita and Vitakkacarita should practice Anapanasati; persons with Saddhacarita should practice meditation practice in Anussati 6, namely Buddhanussati, Devatanussati, etc.; persons with Buddhacarita should practice Marananussati, Upasamanussati, Aharepatikulasanya, and Catudhatuvavatthana. For Arupa 4, Bhutakasina 4, Alokakasina and Akasakasin, they were suitable for every person. 2) The relationship between Carita 2 and Vipassana meditation practice for those who had Tanhacarita, were retarded, and those who were Samathayanika, retarded, should practice Kayanupassana- Satipatthana. Those who had Tanhacarita, wisdom, and those who were Samathayanika, had wisdom should practice Vedananupassana-satipatthana. The person with Ditthicarita, retarded, and those who were Samathayanika, retarded, should practice Cittanupassana- Satipatthana. The person with Ditthicarita, wisdom, and those who were Vipassanayanika, wisdom, should practice Dhammanupassana- Satipatthana; and 3) The relationship between Carita and the principles of meditation practice can be said that Carita was an important element of both tranquility meditation and insight meditation practices. The relationship between Carita 6 and

the Samatha was the same as Ragacarita and Asubhakammamatthana 10 or Kayagatasati that would suspend Nivarana. When Citta was steadfastly concentrated until absorption (Jhana) and then used as a basis for wisdom to see Tilakkhana until attaining Arahatta-phala. For Carita 2, it related to Vipassana by practicing in Satipatthana 4 causing Nibbida, disgusted, released from craving. Wisdom arose to contemplate Aniccata, Dukkata, Anattata leading to nirvana.

Keywords: Relationship, Carita, Meditation

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักที่ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่นับถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และถือปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนอันเป็นคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ซึ่งจะเห็นประจักษ์ได้โดยทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยนั้น คือ วัด อันเป็นพุทธสถานที่คนไทยสร้างขึ้นตามหมู่บ้านของตน เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบกิจกรรมของสังคมร่วมกัน และเป็นสถานที่ในการให้การศึกษอบรม (ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2561) และทำกิจกรรมตามหลักศาสนพิธีในพระพุทธศาสนา แม้องค์พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้ทรงเสวยสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างวัด บูรณะวัดขึ้นในเขตพระราชฐานเช่นเดียวกับประชาชน คนไทยจึงมีอุปนิสัยที่รักสงบ มีความเคารพบิดามารดาผู้ใหญ่ในวงศ์ตระกูล สงเคราะห์เอื้อเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างเครือญาติ เมื่อยามเกิดภัยธรรมชาติที่ร้ายแรงในประเทศขึ้นคนไทยส่วนใหญ่มักมีจิตที่เป็นกุศลร่วมแรงร่วมใจเสวยสละบริจาคสงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลที่ประสบความเดือดร้อนด้วยความรักและเอื้ออาทรต่อกัน คุณลักษณะเช่นนี้มีสมุฏฐานเกิดขึ้นจากการปลูกฝังหลักธรรมพื้นฐานของพระพุทธศาสนาในหลักที่ชื่อว่า บุญกิริยาวัตถุ คือ ทานมัย (อง.อภฺรฺคฺ. 23/36/294) การบำเพ็ญบุญด้วยการบริจาค ที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพชนจนถึงปัจจุบันนี้

เมื่อสังคมโลกมีการแข่งขันกันด้วยการพัฒนาตามหลักวิทยาศาสตร์ และอุตสาหกรรมที่ทันสมัยแบบก้าวกระโดด มีการพัฒนาอุปกรณ์เครื่องอาศัยของมนุษย์ที่เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว การก้าวเข้าสู่ยุคสมัยที่ใช้เทคโนโลยีเข้ามาดำเนินชีวิตตั้งแต่เด็กเล็ก เยาวชนจนถึงผู้สูงอายุ อาจจะกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาท และเข้าไปแทนที่หลักธรรมในพุทธศาสนาอันเป็นพื้นฐานของวิถีการดำเนินชีวิตของคนในประเทศส่วนใหญ่ไปแล้ว การดำเนินชีวิตต้องเปลี่ยนจากการทำมาหากิน พออยู่พอกิน แบ่งปันช่วยเหลือ มาเป็นชีวิตที่ตั้งอยู่บนฐานของการมีเงินเท่านั้น ต้องทำงานแสวงหาเงินอย่างไม่มีวันหยุดพัก ไม่มีโอกาสเข้าวัดอยู่รักษาศีลฟังธรรมเจริญกัมมัฏฐานในวันพระได้เหมือนกับสมัยปู่ย่า ตายายครั้งในอดีตอีก เงินที่ได้มาส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการจุนเจือครอบครัว ให้มีความอยู่ดีกินดีมีสุขให้เหมือนบุคคลอื่นเขา อีกส่วนหนึ่งนำไปแปรเปลี่ยนเป็นของกินของใช้ส่วนตัวที่ต้องแข่งขันกันตามสมัยนิยมของสังคมยุคใหม่ ทั้งสองส่วนนี้มีรากฐานเกิดมาจากกามตัณหา

กับภาวตัณหา คือ ต้นเหตุแห่งความทุกข์ ที่ได้แสดงไว้ในหลักอริยสัจ (พร รัตนสุวรรณ, 2536) ทำให้คนในปัจจุบันนี้มีความเครียดทางอารมณ์มากขึ้นจนนำไปสู่การแย่งชิง การเอาเปรียบ การเห็นแก่ตัว และพวกพ้อง การทุจริตคดโกง การดำเนินชีวิตในปัจจุบันนี้ จึงต้องประสบกับปัญหาค่อนข้างมาก ทั้งปัญหาทางด้านครอบครัว ด้านเศรษฐกิจ และทางด้านสังคม มีคนจำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถหาทางออกให้กับชีวิตได้ จึงมีการนำเสนอข่าวการเสียชีวิตด้วยการประทุษร้ายทำลายตนเองเกิดขึ้นในสังคมไทยถี่ขึ้นอย่างไม่สมควรที่จะมี

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สำคัญสำหรับการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ไว้นั้นคือ กัมมัฏฐาน ซึ่งมีอยู่ 2 ประการ ได้แก่ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในปัจจุบันนี้ผู้ที่ประสบปัญหาหรือประสบกับความทุกข์ทั้งที่เกิดขึ้นกับตนเองโดยเฉพาะ หรือเกิดขึ้นกับหน่วยงาน หรือองค์กรของตน โดยหันมาปฏิบัติกัมมัฏฐานกันมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึง หรือยังไม่สามารถประยุกต์หลักกัมมัฏฐานไปใช้ได้ เพราะกัมมัฏฐานเป็นหลักธรรมที่จะต้องปฏิบัติ หรือต้องกระทำด้วยตนเองเท่านั้น โดยต้องทำตามลำดับขั้นตอน และต้องตรงกับจริต (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551) ของตนด้วย กล่าวคือ บุคคลผู้มีโทสจริต ควรเลือกกัมมัฏฐานปฏิบัติ คือ พรหมวิหาร 4 และวิณณกสิณ 4 เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้ทำให้อาชนะโทสะได้ แต่ถ้าไปปฏิบัติในอสุภ 10 ซึ่งเป็นกัมมัฏฐานที่ไม่ตรงกับจริตก็จะทำให้ปฏิฆสัญญาเกิดขึ้น การปฏิบัติก็จะไม่ก้าวหน้า และอาจเป็นผลเสียแก่ผู้ปฏิบัติได้ การปฏิบัติกัมมัฏฐานในอดีตนั้นต้องอาศัยอาจารย์ผู้สำเร็จเจโตปริยญาณที่ทราบวาระจิตตรวจสอบจริตผู้ปฏิบัติก่อนจึงสอนกัมมัฏฐานที่ตรงให้ สำหรับอาจารย์ในปัจจุบันจำเป็นที่จะต้องรู้จักจริตของผู้ปฏิบัติด้วยการสอบถามหรือสังเกตแล้วจึงสอนกัมมัฏฐานที่ตรงกับจริตให้ เมื่อดำเนินตามด้วยความพากเพียรอย่างถูกต้องครบถ้วนแล้ว ปัญหาหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นกับการดำเนินชีวิตของคนไทยในสังคมสมัยเทคโนโลยี ข่าวร้ายอันน่าเศร้าที่เกิดขึ้นในสังคมไทยซึ่งเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา และได้ชื่อว่ามีพระพุทธศาสนาที่รุ่งเรืองมั่นคงที่สุดจะบรรเทาลดลงตามหลักธรรมที่ว่า ชีวิตจะก้าวล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร (ช. อิติ. 25/34/381) ผลการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าจะสามารถนำไปสู่การเสริมสร้างปัญญาที่เรียกว่า สัมมาทิฐิด้วยกระบวนการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในพระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของจริต 6 กับการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของจริต 2 กับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของจริตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐาน

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งมีขั้นตอนในการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์วิมุตติ

มรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค และข้อมูลจากเอกสาร ชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารทางวิชาการ หนังสือ งานเขียน งานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง

2. การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของจิตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐาน ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อุนฎีกา คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในยุคหลัง รวมถึงเอกสารทางวิชาการ หนังสือ งานเขียน งานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในส่วนที่เป็นหลักการ แนวคิด ทฤษฎี โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบทเพื่อนำเสนอความสัมพันธ์ของจิตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐานต่อไป

สรุปผลการวิจัย

1. ความสัมพันธ์ของจิต 6 กับการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน พบว่า กิริยาอาการความประพฤติของบุคคลโดยทั่วไปเรียกว่า จิต ในทางพระพุทธศาสนาจำแนกจิตไว้ 6 อย่าง ได้แก่ รากจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งราคะ โทสจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งโทสะ โมหจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งโมหะ สัทธาจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งศรัทธา พุทธิจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งปัญญา และวิตกจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งวิตก การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบต้องใช้การเพ่งอารมณ์ เรียกว่า การปฏิบัติกัมมัฏฐาน ในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงกัมมัฏฐานไว้ 2 อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน อารมณ์กัมมัฏฐานตามลักษณะของจิตของแต่ละบุคคลมีหลักในการปฏิบัติ คือ บุคคลผู้มีรากจิตให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน 11 อย่าง คือ อสุภกัมมัฏฐาน 10 กับ กายคตาสติกัมมัฏฐาน บุคคลผู้มีโทสจิตให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน 8 อย่าง คือ พรหมวิหาร 4 และวิถกสณ 4 ได้แก่ นิลกสณ ปิตกสณ โลหิตกสณ และโอทาทกสณ บุคคลผู้มีโมหจิต และบุคคลผู้มีวิตกจิต ให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน คือ อานาปานสติ บุคคลผู้มีสัทธาจิต ให้ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน คือ ในอนุสสติ 6 อย่าง มีพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวานุสสติ บุคคลผู้มีพุทธิจิต ให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน คือ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหารปฏิภูกสิญญา และจตุธาตุววัตถาน ส่วน อรูป 4 ภูตกสณ 4 อาโลกกสณ และอากาศกสณ นั้นเหมาะกับบุคคลทุกจิต

ผลของการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ในกายคตาสติสูตร ได้แสดงอานิสงส์ไว้ 10 ประการ คือ 1) เป็นผู้อดกลั้นต่อความไม่ยินดี และความยินดีได้ 2) เป็นผู้อดกลั้นต่อภัย และความหวาดกลัวได้ 3) เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ร้อน หิวกระหาย อดกลั้นเวทนาที่เกิดขึ้นแล้วได้ 4) เป็นผู้ได้ฌาน 4 เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน 5) แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง 6) ได้ยินเสียงทิพย์ เสียงมนุษย์ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ 7) กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น และบุคคลอื่นได้ 8) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ 9) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ 10) ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และในอานาปานสติสูตร ได้แสดงไว้ว่า ผู้บำเพ็ญเพียรในการเจริญอานาปานสติอยู่

ยอมทำสติปัฏฐาน 4 ให้บริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ แล้วยอมทำวิชา และวิมุติให้บริบูรณ์

2. ความสัมพันธ์ของจริต 2 กับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของพระพุทธศาสนา คือ สติปัฏฐาน 4 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติพิจารณาเห็นกายเกิดขึ้นในกาย เป็นการใช้สติระลึกรู้ในรูปนามปัจจุบันว่า ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน เรา เขา รูปนามนี้เป็นแต่เพียงธาตุ 4 มาประกอบกันอยู่ 2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติพิจารณาเห็นเวทนาเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลาย ให้มีสติรู้อยู่ในเวทนา ในอิริยาบถทางกาย เมื่อมีการเสวยอารมณ์ความรู้สึก สุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ในตัวเอง พิจารณาธรรมอันเป็นเหตุเกิดหรือดับในเวทนา 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาเห็นจิตในจิต เป็นการพิจารณาเห็นเหตุเกิดหรือดับในจิต ใช้สติกำหนดรู้อาการทางวิญญาณชั้นที่ว่าจิตกำลังมีสภาวะอารมณ์ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความหดหู่ ฟุ้งซ่านแห่งจิตเป็นต้น 4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาเห็นธรรมเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นการพิจารณาในธรรม 5 หมวด คือ นิรวรรณ 5 ชั้น 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 และสังขละ 4

สติปัฏฐาน 4 นี้เป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ที่เป็น ตัณหาจริต และทวิจจริต ผู้เป็นสมถยานิก และวิปัสสนายานิก ที่มีปัญญาอ่อน และปัญญากล้า กล่าวคือ ผู้มีตัณหาจริต มีปัญญาอ่อนเหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีตัณหาจริต มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีทวิจจริต มีปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีทวิจจริต มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ส่วนเวไนยสัตว์ผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เป็นวิปัสสนายานิกมี ปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เป็นวิปัสสนายานิกมีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ผลของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือ การเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์ผลในปัจจุบัน ถ้าอุปาทิเหลืออยู่ย่อมเป็นผู้ถึงความเป็นพระอนาคามี ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานหมวดโพชฌงค์ 7 ได้แสดงอานิสงส์ไว้ 7 ประการ คือ 1) จะได้บรรลุอรหันต์ผลทันทีในปัจจุบัน 2) จะได้บรรลุอรหันต์ผลในเวลาใกล้ตาย 3) หากในปัจจุบัน และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี 4) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปะจปรินิพพายี 5) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี 6) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี และ 7) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิภูคคามิ เพราะว่าโอรัมภาคียสังขโยชน 5 ประการสิ้นไป

3. ความสัมพันธ์ของจริตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐาน พบว่า เมื่อฝึกปฏิบัติโดยการใช้อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กล่าวมาแล้ว สมาธิระดับต้น คือ ขณิกสมาธิย่อมเกิดขึ้น เมื่อได้หมั่นฝึกจิตบ่อย ๆ จิตก็จะตั้งมั่นมากขึ้น จนกระทั่งเป็นอุปจารสมาธิแล้ว ถ้าหากไม่ทอดทิ้ง หมั่นประคองรักษาสมาธิที่ได้นั้นไว้ ในที่สุดจิตก็ย่อมถึงความสงบตั้งมั่นปักติงในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแนบแน่นเต็มทีจนเป็นอัปนาสมาธิ เมื่อจิตเป็นระดับอัปนาสมาธิแล้ว องค์ฌานก็จะ

เกิดขึ้น เอาองค์ฌานนั้นเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน นอกจากการใช้องค์ฌานเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ยังสามารถใช้อารมณ์สมถกัมมัฏฐานบางหมวดเป็นบาทฐานเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจนสามารถบรรลุอรหัตผลได้ เช่น การปฏิบัติในอสุภะอนุสสติ จตฺตาตฺตวชิฏฺฐาน อาหारेปฏิกุสลัญญา

สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความสัมพันธ์กันในแง่ของรูปแบบการปฏิบัติ ทั้ง 4 แบบ คือ 1) การปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้านั้น เป็นลักษณะการปฏิบัติแบบสมถยานิกะ ผู้ปฏิบัติใช้อารมณ์สมถกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งจนเกิดอุจjarสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ เกิดองค์ฌานจากนั้นจึงใช้ปัญญาพิจารณาสมาธินั้น และธรรมที่เกิดพร้อมด้วยสมาธินั้น ให้เห็นแจ้งโดยลักษณะ 3 ประการ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา 2) การปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนานำหน้านั้น เป็นลักษณะการปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิกะ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ยังไม่ได้บำเพ็ญสมถะ โดยพิจารณาเบญจขันธ์โดยความเป็นไตรลักษณ์ไม่เที่ยงเป็นต้น ผู้ปฏิบัติโดยวิธีนี้จะไม่ได้ฌานมาก่อน เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาแล้วอยากได้ฌาน จึงหันมาบำเพ็ญสมถะ ทำฌานให้เกิดขึ้นในภายหลัง จนกระทั่งได้สมบัติ 8 ประการ 3) การปฏิบัติแบบการเจริญสมถะ วิปัสสนาควบคู่กัน มีความเกี่ยวข้องกันระหว่างการเข้าสมาบัติ และการพิจารณาสังขาร คือ เข้าสมาบัติถึงไหนก็พิจารณาสังขารถึงนั้น พิจารณาสังขารถึงไหนก็เข้าสมาบัติถึงนั้น และ 4) การปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว้เขวด้วยธัมมูทัจจ เป็นลักษณะการปฏิบัติที่เกิดขึ้นเมื่อกำลังพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็นไตรลักษณ์แล้ววิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา 10 อย่าง เกิดขึ้นแก่ผู้ได้วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ ขวนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว ทำให้คลาดออกนอกวิปัสสนาวิถิ คือ พลาดทางวิปัสสนาแล้วก็จะทิ้งกัมมัฏฐานเดิมเสีย ให้พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อกำจัดวิปัสสนูปกิเลสได้แล้ว จิตก็จะเข้าสู่วิถิเพื่อการบรรลุมรรคผลต่อไป

นอกจากนี้แล้ว สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ยังมีความสัมพันธ์กันในแง่ของการบรรลุธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้า หรือการปฏิบัติสมถะ และวิปัสสนาควบคู่กัน เรียกผู้ปฏิบัติว่า สมถยานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้ว เป็นพระอริยบุคคลประเภทอุกโกตภาค วิมุตติ มีวิชา 3 อภิญญา 6 และปฏิสัมภิทา 4 ส่วนการปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนานำหน้า และการปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว้เขวด้วยวิปัสสนูปกิเลส เรียกผู้ปฏิบัติว่า วิปัสสนายานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็นพระอริยบุคคลประเภทปัญญาวิมุตติ เป็นอรหัตต์ประเภทสุกขวิปัสสก

จิตจึงมีความสัมพันธ์ที่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกัมมัฏฐานทั้งสมถและวิปัสสนา ดังในจริต 6 ผู้มีราคะจิตย่อมสัมพันธ์กับกัมมัฏฐาน มีอสุภ 10 กับ กายคตาสติกัมมัฏฐานมากที่สุด เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้ทำให้เอาชนะราคะได้ แต่ถ้าไปปฏิบัติในพรหมวิหาร 4 อันมีนิमितตั้งดงาม ซึ่งเป็นกัมมัฏฐานที่ไม่สัมพันธ์กับจริต จะเป็นอันตรายแก่เขา เพราะบุคคลราคะจิตไม่เหมาะที่พิจารณานิमितตั้งดงาม เปรียบได้กับบุคคลที่เป็นไข้หวัดแล้วบริโภคอาหารชั้นดี เมื่อราคะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิเลสนิวรณ์สงบลง จิตก็จะสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิก็จะพบกับความสุขได้ในเบื้องต้น ถ้าดำเนินต่อไปสู่ชั้นฌานแล้วใช้ฌานเป็นบาทฐานเข้าสู่วิปัสสนาก็จะเข้าถึงนิพพานได้ ส่วนจริต 2 เช่น ผู้มีตัณหาจริต มีปัญญาอ่อน ปฏิบัติวิปัสสนาในสติปัฏฐาน 4 ซ้อกายานุปัสสนา เพราะมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสม ด้วย

ในข้อกายานุปัสสนานี้ มีหลักปฏิบัติ คือ ปฏิรูปกัณฑ์ 32 มีเทศา
 วม โลมา ขน นขา เล็บ เป็นต้น หรืออสุภะ 9 อย่าง ด้วยการใช้สติพิจารณาร่างกายดูจากร่างกาย
 ที่ตายแล้ว 2-3 วัน ที่มีอาการขึ้นพองมีสีเขียวคล้ำ หรือที่ถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ เป็นต้น ก็จะเกิด
 ความเบื่อหน่าย คลายจากตัณหาจริต เกิดญาณปัญญาพิจารณาเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 เป็นสัมมาทิฐิสามารถดำเนินไปจนถึงนิพพานได้

อภิปรายผลการวิจัย

1. ความสัมพันธ์ของจริต 6 กับการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน กิริยาอาการความประพฤติ
 ของบุคคลโดยทั่วไปเรียกว่า จริต ในทางพระพุทธศาสนาจำแนกจริตไว้ 6 อย่าง ได้แก่ รากจริต
 ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งรากะ โทสจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งโทสะ โม
 หจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งโมหะ สัทธาจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่ง
 ศรัทธา พุทธิจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจแห่งปัญญา และวิตกจริต ความประพฤติเป็นไป
 ด้วยอำนาจแห่งวิตก การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบต้องใช้การเพ่งอารมณ์ เรียกว่า การปฏิบัติ
 กัมมัฏฐาน ในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงกัมมัฏฐานไว้ 2 อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนา
 กัมมัฏฐาน อารมณ์กัมมัฏฐานตามลักษณะของจริตของแต่ละบุคคลมีหลักในการปฏิบัติ คือ บุคคลผู้
 มีรากจริตให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน 11 อย่าง คือ อสุภกัมมัฏฐาน 10 กับ กายคตาสติกัมมัฏฐาน
 บุคคลผู้มีโทสจริตให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน 8 อย่าง คือ พรหมวิหาร 4 และวิณณกสิณ 4 ได้แก่ นี
 ลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ และโอทาทกสิณ บุคคลผู้มีโมหจริต และบุคคลผู้มีวิตกจริต ให้ปฏิบัติใน
 สมถกัมมัฏฐาน คือ อานาปานสติ บุคคลผู้มีสัทธาจริต ให้ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน คือ ในอนุสสติ 6
 อย่าง มีพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวดานุสสติ บุคคลผู้มี
 พุทธิจริต ให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน คือ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุ
 ธาตุวิตถาน ส่วน อรูป 4 กุटकสิณ 4 อาโลกกสิณ และอากาศกสิณ นั้นเหมาะกับบุคคลทุกจริต ซึ่ง
 สอดคล้องกับสมบุรณ์ ตาสนธิ (2555) ผู้ศึกษา พึงเลือกเส้นทางปฏิบัติตามอัธยาศัย หรือตามจริตที่
 เราคิดว่าทำแล้วง่าย ไม่ยาก ผ่อนคลาย ก็ให้เลือกแบบที่เราชอบ

ผลของการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ในกายคตาสติสูตร ได้แสดงอานิสงส์ไว้ 10 ประการ
 คือ 1) เป็นผู้อดกลั้นต่อความไม่ยินดี และความยินดีได้ 2) เป็นผู้อดกลั้นต่อภัย และความหวาดกลัวได้
 3) เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ร้อน หิวกระหาย อดกลั้นเวทนาที่เกิดขึ้นแล้วได้ 4) เป็นผู้ได้มาน 4
 เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน 5) แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง 6) ได้ยินเสียงทิพย์ เสียงมนุษย์ ด้วยหู
 ทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ 7) กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น และบุคคลอื่นได้ 8) ระลึกชาติก่อนได้หลาย
 ชาติ 9) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ 10) ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ
 ปัญญาวิมุตติ และในอานาปานสติสูตร ได้แสดงไว้ว่า ผู้บำเพ็ญเพียรในการเจริญอานาปานสติอยู่
 ย่อมทำสติปฏิฐาน 4 ให้บริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ แล้วย่อมทำวิชา และวิมุตติให้
 บริบูรณ์

2. ความสัมพันธ์ของจริต 2 กับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของพระพุทธศาสนา คือ สติปัฏฐาน 4 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติพิจารณาเห็นกายเกิดขึ้นในกาย เป็นการใช้สติระลึกรู้ในรูปนามปัจจุบันว่า ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเรา เขา รูปนามนี้เป็นแต่เพียงธาตุ 4 มาประกอบกันอยู่ 2) เวหนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติพิจารณาเห็นเวทนาเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลาย ให้มีสติรู้อยู่ในเวทนา ในอิริยาบถทางกาย เมื่อมีการเสวยอารมณ์ความรู้สึก สุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ในตัวเอง พิจารณาธรรมอันเป็นเหตุเกิดหรือดับในเวทนา 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาเห็นจิตในจิต เป็นการพิจารณาเห็นเหตุเกิดหรือดับในจิต ใช้สติกำหนดรู้อาการทางวิญญาณชั้นที่ว่าจิตกำลังมีสภาวะอารมณ์ คือ รากะ โทสะ โมหะ ความหดหู่ ฟุ้งซ่านแห่งจิตเป็นต้น 4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาเห็นธรรมเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นการพิจารณาในธรรม 5 หมวด คือ นิรวรณ 5 ชั้นธ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 และสังขะ 4

สติปัฏฐาน 4 นี้เป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ที่เป็น ตัณหาจริต และทิวฏฐิจริต ผู้เป็นสมถยานิก และวิปัสสนายานิก ที่มีปัญญาอ่อน และปัญญากล้า กล่าวคือ ผู้มีตัณหาจริต มีปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีตัณหาจริต มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดเวหนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีทิวฏฐิจริต มีปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้มีทิวฏฐิจริต มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ส่วนเวไนยสัตว์ผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในเวหนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เป็นวิปัสสนายานิกมี ปัญญาอ่อน เหมาะสำหรับปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เป็นวิปัสสนายานิก มีปัญญากล้า เหมาะสำหรับปฏิบัติในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งสอดคล้องกับคณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ (2554) โดยทั่ว ๆ ไปในปัจจุบันได้ทำการสอนโดยการนำเอา กายานุปัสสนาเป็นฐานเป็นส่วนมาก หากโยคีได้ทำการปฏิบัติตามแล้วสามารถมีสติรู้รูปนามที่เกี่ยวข้องได้ตามความเป็นจริง สามารถมีสติรู้ได้ด้วยอนุปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเหมาะสมกับอักษมาสยะ กล่าวคือ อธิยาศัย และจริตของตน ๆ ไชรัก็ชื่อว่าสามารถที่จะพัฒนาลำดับญาณขึ้นไปเป็นชั้น ๆ จนถึงมรรคผลนิพพานในที่สุด

ผลของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือ การเข้าถึงความเป็นพระอรหันตผลในปัจจุบัน ถ้าอุปาทิเหลืออยู่ย่อมเป็นผู้ถึงความเป็นพระอนาคามี ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานหมวดโพชฌงค์ 7 ได้แสดงอานิสงส์ไว้ 7 ประการ คือ 1) จะได้บรรลอรหันตผลทันทีในปัจจุบัน 2) จะได้บรรลอรหันตผลในเวลาใกล้ตาย 3) หากในปัจจุบัน และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรล จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี 4) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี 5) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี 6) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี และ 7) จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิภูคามี เพราะว่าโอรัมภาคียสังโยชน์ 5 ประการสิ้นไป

3. ความสัมพันธ์ของจริตกับหลักปฏิบัติกัมมัฏฐาน กล่าวคือ เมื่อฝึกปฏิบัติโดยการใช้อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กล่าวมาแล้ว สมาธิระดับต้น คือ ขณิกสมาธิย่อม

เกิดขึ้น เมื่อได้หมั่นฝึกจิตบ่อย ๆ จิตก็จะตั้งมั่นมากขึ้น จนกระทั่งเป็นอุปราสมาธิแล้ว ถ้าหากไม่ทอดทิ้ง หมั่นประกอบรักษาสมาธิที่ได้นั้นไว้ ในที่สุดจิตก็ย่อมถึงความสงบตั้งมั่นปักดิ่งในอารมณ์ใด อารมณ์หนึ่งแนบแน่นเต็มทีจนเป็นอัปนาสมาธิ เมื่อจิตเป็นระดับอัปนาสมาธิแล้ว องค์ฌานก็จะเกิดขึ้น เอาจองค์ฌานนั้นเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน นอกจากการใช้อรรถฌานเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานแล้ว ยังสามารถใช้อารมณ์สมถกัมมัฏฐานบางหมวดเป็นบาทฐานเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจนสามารถบรรลุอรหัตผลได้ เช่น การปฏิบัติในอสุภะอนุสสติ จตุธาตุววัฏฐาน อาหาระปฏิกุศลสัญญา

สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความสัมพันธ์กันในแง่ของรูปแบบการปฏิบัติ ทั้ง 4 แบบ คือ 1) การปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้านั้น เป็นลักษณะการปฏิบัติแบบสมถยานิกะ ผู้ปฏิบัติใช้อารมณ์สมถกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งจนเกิดอุปราสมาธิหรืออัปนาสมาธิ เกิดองค์ฌานจากนั้นจึงใช้ปัญญาพิจารณาสมธาธิ นั้น และธรรมที่เกิดพร้อมด้วยสมธาธิ นั้น ให้เห็นแจ้งโดยลักษณะ 3 ประการ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา 2) การปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนานำหน้านั้น เป็นลักษณะการปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิกะ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ยังไม่ได้บำเพ็ญสมถะ โดยพิจารณาเบญจขันธ์โดยความเป็นไตรลักษณ์ไม่เที่ยงเป็นต้น ผู้ปฏิบัติโดยวิธีนี้จะไม่ได้ฌานมาก่อน เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาแล้วอยากได้ฌาน จึงหันมาบำเพ็ญสมถะ ทำฌานให้เกิดขึ้นในภายหลัง จนกระทั่งได้สมาบัติ 8 ประการ 3) การปฏิบัติแบบการเจริญสมถะ วิปัสสนาควบคู่กัน มีความเกี่ยวข้องกันระหว่างการเข้าสมาบัติ และการพิจารณาสังขาร คือ เข้าสมาบัติถึงไหนก็พิจารณาสังขารถึงนั้น พิจารณาสังขารถึงไหนก็เข้าสมาบัติถึงนั้น และ 4) การปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว่เขวด้วยธัมมูทัจจ เป็นลักษณะการปฏิบัติที่เกิดขึ้นเมื่อกำลังพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็นไตรลักษณ์แล้ววิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา 10 อย่าง เกิดขึ้นแก่ผู้ได้วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ ขวนให้ปฏิบัติเข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว ทำให้คลาดออกนอกวิปัสสนาวิถี คือ พลาดทางวิปัสสนาแล้วก็จะทิ้งกัมมัฏฐานเดิมเสีย ให้พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อกำจัดวิปัสสนูปกิเลสได้แล้ว จิตก็จะเข้าสู่วิถีเพื่อการบรรลุมรรคผลต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับสุกัร ทุมทอง และคณะ (2563) ลำดับการเกิดของคุณสมบัติ 5 ประการ คือ ศิลที่เป็นกุศลมีความไม่เดือดร้อนเป็นผล ความไม่เดือดร้อนมีความปราโมทย์เป็นผล ความปราโมทย์มีปีติเป็นผล ปีติ มีปีติสัทธีเป็นผล ปีติสัทธีมีสุขเป็นผล สุขมีสมาธิเป็นผล

นอกจากนี้แล้ว สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ยังมีความสัมพันธ์กันในแง่ของการบรรลุธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้า หรือการปฏิบัติสมถะ และวิปัสสนาควบคู่กัน เรียกผู้ปฏิบัติว่า สมถยานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้ว เป็นพระอริยบุคคลประเภทอุกโกตภาค วิมุตติ มีวิชชา 3 อภิญญา 6 และปฏิสัมภิทา 4 ส่วนการปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนานำหน้า และการปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว่เขวด้วยวิปัสสนูปกิเลส เรียกผู้ปฏิบัติว่า วิปัสสนายานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็นพระอริยบุคคลประเภทปัญญาวิมุตติ เป็นอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสก ดังนั้นจรตจึงมิใช่เฉพาะแต่เพียงสามารถนำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานเท่านั้น แต่ยังสามารถนำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ด้วยเช่นกัน เพราะจรตล้วนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของ

การปฏิบัติทั้งสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน จริต 6 เป็นเรื่องของสมถกัมมัฏฐานเป็นหลัก แต่การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นแนวทางที่สามารถปฏิบัติได้สำหรับบุคคลทุกจริต แต่ไม่ว่าจริต 6 หรือจริต 2 ถ้าบุคคลใดรู้จักจริตของตัวเองอย่างถ่องแท้แล้วเลือกกัมมัฏฐานที่เหมาะสมในการปฏิบัติย่อมส่งผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติกัมมัฏฐานจนสามารถที่จะบรรลุธรรมผลนิพพานได้

องค์ความรู้ใหม่

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแบ่งจริตไว้เพื่อประโยชน์ในการฝึกสอน การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกประเภทของหมู่มนุษย์ออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามลักษณะของจริต โดยใช้หลายกฎเกณฑ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาส และสถานการณ์ในการจำแนกประเภท เมื่อทรงแบ่งบุคคลเป็นหลายประเภทแล้วย่อมทรงแนะนำแนวทาง และพร่ำสอนด้วยวิธีที่แตกต่างกันออกไปตามจริตนิสัย พื้นเพ ความแก่กล้าของอินทรีย์ของบุคคลประเภทนั้น ๆ แล้วมุ่งเน้นที่การปฏิบัติกัมมัฏฐาน ทั้งการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน และการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นทางสายเอกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงค้นพบ และปฏิบัติเพื่อความหมดสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลสทั้งหลาย และเพื่อถึงซึ่งความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพาน สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความสัมพันธ์กันในแง่ของการบรรลุธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถนำหน้าหรือการปฏิบัติสมถะ และวิปัสสนาควบคู่กันเรียกผู้ปฏิบัติว่า สมถยานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้ว เป็นพระอริยบุคคลประเภทอุกโกโตภาควิมุตติ มีวิชชา 3 อภิญญา 6 และปฏิสัมภทา 4 ส่วนการปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนานำหน้า และการปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว้เขวด้วยวิปัสสนูปกิเลส เรียกผู้ปฏิบัติว่า วิปัสสนายานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็นพระอริยบุคคลประเภทปัญญาวิมุตติ เป็นอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสโก ดังนั้น จริตจึงมิใช่เฉพาะแต่เพียงสามารถนำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานเท่านั้น แต่ยังสามารถนำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ด้วยเช่นกัน เพราะจริตล้วนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการปฏิบัติทั้งสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน จริต 6 เป็นเรื่องของสมถกัมมัฏฐานเป็นหลัก แต่การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นแนวทางที่สามารถปฏิบัติได้สำหรับคนทุกจริต แต่ไม่ว่าจริต 6 หรือจริต 2 ถ้าบุคคลใดรู้จักจริตของตัวเองอย่างถ่องแท้แล้วเลือกกัมมัฏฐานที่เหมาะสมในการปฏิบัติย่อมส่งผลให้เกิดปัญญาเจริญก้าวหน้าจนสามารถบรรลุอรหัตผลได้

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. เจ้าสำนักกัมมัฏฐานควรให้ความสำคัญกับลักษณะจริตของผู้ที่เข้ามาปฏิบัติ เพราะว่าการปฏิบัติกัมมัฏฐานสามารถปฏิบัติได้ตามจริตของแต่ละคน แม้จะไม่ใช่จุดประสงค์เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส และกองทุกข์ก็ตาม แต่ก็สามารถปฏิบัติเพื่อความสงบของจิตใจ เพื่อให้จิตใจเกิดความสุข มีพลัง มีสัมปชัญญะ มีศักยภาพในการดำเนินชีวิต

2. เจ้าสำนักกัมมัฏฐานควรให้ความสำคัญต่อรูปแบบการปฏิบัติ ตามลักษณะที่สำคัญ คือ การปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน แล้วต่อเนืองไปเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือปฏิบัติวิปัสสนา

กัมมัฏฐานโดยมีสมถกัมมัฏฐานเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่ง ก็สามารถปฏิบัติได้เพื่อความเหมาะสมตามจริตของแต่ละบุคคล

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะว่า

1. เจ้าสำนักกัมมัฏฐานพึงแนะนำบุคคลผู้มีราคะจริตให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน 11 อย่าง คือ อสุภกัมมัฏฐาน 10 กับ กายคตาสติกัมมัฏฐาน บุคคลผู้มีโทสะจริตให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน 8 อย่าง คือ พรหมวิหาร 4 และวันณกสิณ 4 ได้แก่ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ และโอทาทกสิณ บุคคลผู้มีโมหะจริตและบุคคลผู้มีวิตกจริต ให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน คือ อานาปานสติ บุคคลผู้มีสังขารจริต ให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน คือ ในอนุสสติ 6 อย่าง มีพุทธานุสสติ อัมมานุสสติ สังขานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเวทธานุสสติ บุคคลผู้มีพุทธิจริต ให้ปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐาน คือ มรณานุสสติ อุปमानุสสติ อาหารปฏิภูกุลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน

2. ในส่วนของ อรูป 4 ภูตกสิณ 4 อาโลกกสิณ และอากาศกสิณ นั้นเหมาะกับบุคคลทุกจริต

3. ในส่วนของการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นแนวทางที่สามารถปฏิบัติได้สำหรับคนทุกจริต แต่โดยทั่วไปควรปฏิบัติในหมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นหลัก

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ. (2554). *พระไตรปิฎกนิสสยะ [ฉบับพิเศษ] พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2561). *คู่มือการปฏิบัติงานหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ราชบุรี: เมืองราชการพิมพ์.

พร รัตนสุวรรณ. (2536). *สมาธิและวิปัสสนาในชีวิตประจำวัน เล่ม 3*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมบุญ ทัศนีย์. (2555). *พระอรหันตสาวกบรรลุธรรมได้อย่างไร*. นนทบุรี: อิงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์.

สุภีร์ ทุมทอง. ธาณี สุวรรณประทีป และวิโรจน์ คุ่มครอง. (2563). *ปราโมทย์และปิติ ธรรมสมาธิ*. นนทบุรี: บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด.